

jinak než tím, že jim nejen zákonitě vyhradí možnost takto se sdružovat, nýbrž že se neméně zákonně zaváže, že ve všech záležitostech vědy se dotýkajících bude slyšen a respektován hlas této organizace vědeckých osobností.

Takový se mi zdá být hlubší smysl toho svazu vědeckých pracovníků, jehož přípravný výbor a programová komise začaly nedávno pracovat. Naši vědečtí pracovníci si uvědomili nejen, že vědecké instituce a organizovaná činnost v nich je nereprezentuje, nýbrž naopak brání tomu, aby se jejich hlas svobodně uplatnil na historických křížovkách našeho života; uvědomili si též, že bez iniciativy k obraně vlastních práv jakožto vědeckých osobností, k obraně vlastních morálních zájmů visí vnitřní podstata jejich vědecké činnosti ve vzduchu, že je vydána stále téměř ohrožení jako to, jehož nepěkné výsledky a masivní doklady z nedávné doby jsou v paměti všech. Účastníci tohoto podniku si nepřejí, jak si snad někteří představují, prostě směnu na vedoucích pozicích. Nechtějí jednu byrokracii vyměnit jinou. Chtějí odstranit byrokratizaci vědy vůbec.

Na západě i na východě nabyla věda za posledních 50 let, jež uplynula od konce první války, významu, o němž se jí do té doby nesnilo. Ze speciální a omezené činnosti převahou universitní, týkající se především jisté kategorie inteligence, stala se mocností, jež hlavně prostřednictvím techniky, na níž se samo bádání stalo dalekosáhle závislým, ovlivňuje každodenní život každého z nás, která nám umožňuje sebezáchovu, tvoříc základ všech našich výrobních sil a prostředků, umožňujíc ekonomickou a demografickou rovnováhu našich společností, určujíc politiku a vývojový směr jak nejcivilisovanějších, tak nevyvinutých zemí. Ba v údobí jaderné energie, automatizace, fotosyntézy, informační teorie a komputorů, kdy bohatství ze zásoby statků vždy výrazněji se stává stále formálnější možností kdykoli kdekoli statky vyrobit z čehokoli, co je k dispozici, stává se věda základní, v limitě dokonce výlučnou výrobní silou. Proto též její nositel, vědecký pracovník, stává se Pracovníkem vůbec, pracovníkem v silném slova smyslu. Je jasné, že tak všudy pronikající a náhle zvýznamnělá činnost klade rovněž mravní problémy, které

v tradičních společnostech nebyly akutní. V celém světě od nějaké doby je vědeckým pracovníkům ukládána zvýšená odpovědnost. Na vědce se kladou nároky, jaké se nekladly nikdy dříve a které se nekladou na jiné členy dnešní společnosti. Dává se jim ovšem na jedné straně k dispozici mnohem více prostředků, než mohl vědec dříve doufat. To z velké části proto, že věda a technika vstoupily od konfliktu let 1914—1918 v úzké spojení s válkou, válečnou technikou, na válce a ve válce se ukázalo, že věda umožňuje přežívání společnosti, že úzce souvisí s bytím a nebytím, s bojem o život a o to, co společnost, její rozhodující vrstvy a exponenti považují za tak důležité, že za to obětují masově život svých příslušníků.

Je známo, jaký skok to znamenalo pro vědecké výzkumy na nejrozmanitějších polích přírodovědy, techniky, lékařství atd. Jakési vyvrcholení zažil tento směr vědotechnického vývoje zbraněmi hromadného ničení, jež ohrožují existenci lidstva, dávají určitým společnostem okamžitý monopol moci a je-li tento monopol ztracen, vytvářejí překerní odstrašovací ekvilibrium. Že podle principu heterogonie účelů odtud profituje vědecký výzkum vůbec, nevylučuje možnost, aby se věci nevracely nepřímou vždy do týchž kolejí.

Vědci jsou pak sevřeni mezi svou vnitřní odpovědností před obecností lidských zájmů a vnější odpovědností zvláštním mocenským celkům, která je jim uložena. Zároveň jsou pod tlakem sociální konkurence, která omezuje jejich volbu, neboť společnost to je, která prostřednictvím těch, kdo disponují finančními prostředky, rozhoduje o tom, které ústavy, vědecké týmy a programy získají onu preferenci, která je nezbytná k výsledkům a k pokroku. Tímto způsobem společnost ve své faktické podobě,

se svými činiteli okamžitě rozhodujícími, vnucuje vědci své cíle a svá rozhodnutí, takže vědec žije mezi hrozbou, že mu budou vzaty nebo zkráceny prostředky, jichž potřebuje k práci, a mezi rezignací na to, o čem vnitřně soudí, že by bylo lepší nebo by bylo jedině třeba konat. Pocit zvýšené zodpovědnosti se tak u vědce naší doby spojuje takřka nezbytně s pocitem bezmoci před problémy, které se kladou, zatím co věci na první pohled vypadají, jako by závisely na jeho osobní iniciativě a autoritě. Vědec je tak v centru rozporů, jež definují naši dobu, rozporů mezi neslýchanými lidskými možnostmi, k nimž věda sama z největší části přispěla, a mezi nemožností realizovat na základě těchto možností to, co by bylo nutné, aby výsledek byl racionální a směřoval k záchraně společnosti před katastrofami, které se chystají.

V této situaci je zamýšlení tím, čeho právě inteligence má zapotřebí a co může znamenat krůček blíže k řešení. Přemítat budeme o těchto věcech:

1. Vědcova situace v zemích společenského a v zemích společensko-politického tlaku na vědu.
2. Vědcova morální pozice, souvislost jeho práce s morálkou obecnou a speciální morálka jeho vlastní činnosti.
3. Možné řešení historicko-společenské.

1. V zemích, kde neexistuje přímý ideový tlak na vědeckou činnost nebo kde takový tlak proti jiným prostředkům kontroly je mizivý, je vědec jako intelektuál vůbec získáván pro status quo (tzv. establishment) tím, že se jeho zájmu, totiž zájmu o možnost volné hry jeho myšlenkových kombinací, ponechává volný běh. Intelektuál, v tomto případě vědec, cítí se v tomto centrálním bodě, bez něhož nemůže jako intelektuál (zde vědec) existovat,

společností chráněn. Běda však, jakmile vystoupí nebo zasáhne politicky na úseku, kterým byl pověřen jako exponent ne vědy, nýbrž společenské moci, ne ve smyslu té moci, nýbrž ve smyslu svých zájmů jako vědce a event. zájmů, o nichž se domnívá, že jsou zájmy lidstva nebo lidskosti v celku; v takovém případě i podezření stačí k tomu, aby byl vyloučen nejen z činnosti, pro kterou byl určen, nýbrž z vědecké činnosti samé.

Zájem na chráněnosti volné hry myšlenkových kombinací je tedy ten bod, kde tradiční společnost a establishment vědce podchycují a činí jej zajatcem svých úmyslů a své mocenské mašinerie. Společnost nemá za nutné vědce nějak lámat vnitřně, řídit jeho přesvědčení, nýbrž nabízí mu možnost vstoupit do svého konkurenčního systému, jehož podmínky jsou rámcové a umožňují tak elasticitu osobních názorů, jež jako takové nemají veřejnou relevanci. Tato *irrelevantnost vědy jako takové* je podmínkou, pod níž svobodná věda v zemích takto organisovaných může existovat.

Že tento fakt vědce žene jako takového do opozice vůči stávajícímu systému, jakmile si uvědomí, že je využíván a může být zneužíván, je motivem toho, že velká část západních vědeckých pracovníků cítí „levicově“, pracuje pro osvětlení veřejnosti v těchto věcech atd. Na druhé straně vstup do systému konkurence nese s sebou nebezpečí, že vědec podlehe svodu establishment, že solidarita s inteligencí v celku (zájem: svobodná hra duševních sil) podlehe solidaritě s rozhodujícími silami dané společnosti.

Vědec je — na rozdíl např. od spisovatele — z největší části zaměstnanec, jeho závislost na společných prostředcích k výzkumu vzrůstá tou měrou, jak roste nákladnost a efektivnost vědy, povaha jeho

práce nese s sebou, že je kvietista, „noli turbare circulos“ mu stále zní v uších. Tyto silné motivy brání tomu, aby si vůbec jasně položil otázku svého politického uplatnění ve službách společnosti nikoli dané, nýbrž organizované ve smyslu racionality, která má existovat a k existenci se chystá.

Jinak je tomu v zemích socialistických, kde kariéra, nabízená vědeckému pracovníku pod podmínkou vědecké efektivnosti (jejíž optimální podmínkou je opět svobodná hra myšlenkových kombinací) je podrobena ještě ideovým podmínkám, poněvadž vědcovo politické a světonázorové smýšlení není považováno za soukromou, veřejně irelevantní věc. Svoboda se tu nevykládá jako abstraktní právo jednotlivé osoby, nýbrž jako osvobození člověka od hospodářské nadvlády měšťácké třídy, je definována konkrétně — historicky, z hlediska teorie, podle níž socialistická společnost ve své faktické podobě, realizující zájem všech, představuje vyšší formu racionality než společnost buržoazní.

S požadavkem, aby volná hra rozumu se omezovala na to, co je racionální, aby tedy společnost nebyla zatěžována přežitými myšlenkami a principy a aby nebyla vystavována ideologickým falzifikacím, bylo by lze ze stanoviska vědy souhlasit, k represí těchto iracionalit však musí postačit ve společnosti, která odstranila materiální převahu vykořisťovatelských tříd, ryze racionální převaha nad nápady a míněními odpůrce, jež neodpovídají skutečnosti, 1) kdyby bylo nesporné, že teorie vyššího stupně racionality v socialismu je vědecká, 2) kdyby bylo nesporné, že realita té které společnosti, za socialistickou se vydávající, odpovídá nároku, který socialismus pozvedá, být totiž realizací vědecké koncepce světa a člověka.

První otázkou, kterou pro sebe zodpovídáme klad-

ně, se tu nemusíme zabývat. Jisté se nám však zdá, že na druhou otázku nelze říci „ano“, pokud mezi vývojem vědy a danou socialistickou realitou dochází ke konfliktům místo k harmonii. Ve skutečnosti pozorujeme, že neexistovala možná žádná velká revoluční myšlenka přírodovědy 20. století, vůči níž z hlediska mluvčích oficiální doktriny systému za socialistický se prohlašujícího by nebyla projevena aspoň po určitou dobu nedůvěra, distancce, rezistence, opozice spolu s jejím prohlášením za ovoce buržoazního falešného vědomí. Rezultáty starší vědy 19. století v systematizované, pseudo-filosofické podobě byly zde takřka systematicky stavěny proti živé vědě soudobé.

Vedle tohoto obecného vlivu pseudovědeckého systému, který se postavil na místo kritické metody filosofického myšlení a dogmaty nespoutané racionální fantazie moderní vědy, nesrovnatelné koncepcemi i metodami s celou starší vědeckou tradicí, uplatňoval se však ještě i hrubší vliv, který spočíval ve snaze uniformovanou a k ideologické službě ochotnou vědou působit do široka na veřejnost. Tomuto účelu sloužily diskuse kolosálních rozměrů, jichž smyslem byla z velké části kontrola kompetencí a eventuální zlomení rezistence, zlomení morálky rezistentů, třebaš opřených o věcnou argumentaci.

Konečně zvláště v oborech společenských (i když ne pouze u nich) se uplatňovaly též přímo politické tlaky, represe a fakce.

Vědec v socialistickém systému, hlásajícím nezbytnost založit na vědě celý společenský život, počínajíc výrobou a konče útvary společenského vědomí, byl tak v mnohem větším nebezpečí, že jeho vědecká morálka nevydrží, než vědec v zemích pouze společenského nátlaku. Nemohl realizovat

požadavek ryzí věcnosti bez nebezpečí kolize s politicko-ideovými exponenty, což ohrožovalo samotné jeho pracovní možnosti. Projevovalo se však dále i v tom, že mu bylo obtížné realizovat požadavek jednoty vědecké morálky nezávisle na oboru a thematu, takže vědci favorizovaní se s ostatními docela zřetelně desolidarizovali. To platilo pro jednotlivce i pro obory. Projevovalo se to dále v tom, že vědci sami opět při svých ryze instrumentálních úkolech neměli ani možnost ani podnět koncipovat solidaritu a společenství zájmů s inteligencí vůbec, s její bytostnou potřebou svobodného tvůrčího rozvrhování a množení lidských možností.

Toto stadium vědcovy situace v socialistickém systému bylo překonáno v údobí velkých technických výbojů, velké vědecko-technické konkurence dvou systémů; věda se tu mohla opřít o efektivnost autenticky-vědeckých výsledků, které se neohlížejí na ideologii, a docílila toho, aby byla aspoň zčásti respektována, nejprve v těch oborech, které jsou nezbytné pro bezpečnost, pak pro prestiž státu a společnosti. Věda se tak prosadila jakožto produkční síla. Toto prosazení, parciální a zamlžené, však nese s sebou tendence, které je možno vyčíst z vnitřní povahy vědecké činnosti a z morálky, která k této činnosti nezbytně patří.

2. Vědecká morálka, požadavek, aby ve vědě rozhodovala pouze diskuse kompetentních opřená o ryze věcné argumenty, je však tím, co v dnešní době stále pokračující specializace tvoří duchovní jednotu vědy. V počátcích novověku, v mužích jako Leibniz existovala ještě ona univerzálnost, onen polyhistorismus a všeobecná tvořivost, která dovolovala individuální realizaci *ideje vědění*. Bě-

hem 19. století rozpadla se již i možnost individuálně realizovat některou ze základních, velkých disciplín. Dnes máme většinou specialisty jediného problému a nezbytnost týmové práce ve všech experimentálních, ale též exaktních a společenskovědních disciplínách. Jednotu konstituované, uznávané vědy udržuje za těchto okolností zásadní idealita vědeckých pojmů, možnost kdykoli kterýkoli z nich realizovat v nezměněné podobě a následkem toho verifikovat každou vědeckou tezi kýmkoli vždy znovu. Ve spolupráci různých odborníků na *tématu, které je teprve ve stavu řešení*, zde hraje základní roli vzájemná důvěra v zodpovědnost jednotlivých účastníků. Touto důvěrou není vyloučen jejich individuální přístup a styl a tedy možnost, dokonce v rámci spolupráce, odchýlného pojetí; je tu však předpokládána zásadní otevřenost pro diskusi a ochota nechat platit pouze věcný argument. Tak spočívá jednota vědy stále otevřeněji nikoli v rezultátech, které z velké části zůstávají diskuzní, nýbrž v tomto vědecky — morálním smýšlení, smýšlení „otevřeném“, tj. odpovědném a sebekritickém. Na vědecké morálce je tedy nikoli snad v jednotlivých případech, ale *v celku* založen pokrok vědy a v tom implikován i pokrok techniky. Pokrok techniky předpokládá překonání morální krize vědy, konstantně navozované deformovaným pojetím socialismu. Pokrok vědy implikuje, že vědec si nedá imponovat zastaralým pojetím vědy, rezultáty povýšenými na filosofické téze. Nedá se uvrhnout do morální krize nejen spojeným nátlakem politikým a sociálním, nýbrž také ne vnitřním nátlakem, kterým naň působí podezření z ideologické diverze. Neboť po této stránce má vědec výhodu kritéria *efektivnosti* svých koncepcí. Efektivnosti ve dvojím smyslu: efektivnost aplikační imponuje mimově-

deckému publiku; přesvědčuje, že vědecko-technické koncepce jsou ens realissimum, proti němuž nelze stavět pouhé všeobecné námitky. Důležitější je však efektivnost vnitřní, jež přesvědčuje samého vědce, že jeho koncepce je reální: když plodí nový kontakt s předmětem, nová hlediska, nové otázky, v nichž se vždy znovu, byť s korekturami, uplatňuje a tak verifikuje.

Tak např. byl pro tzv. diskusi o biologii proti tzv. mendelomorganismu uplatňován i „filosofický“ argument, podle něhož dědičná hmota živých bytostí je metafyzickou koncepcí, která předpokládá její „věčnost“. Že tento argument by bylo možno obracet jen proti mlhavé teorii, která nemá nesčíslné aplikace v nejrůznějších biologických disciplínách, zvl. v cytogenetice, ale která proniká obecnou biologii takřka veskrze, je pracujícím vědci jasné, a to z vnitřní povahy vědecké práce.

Přesto právě zde je patrné, jak zájem odborného vědeckého pracovníka je úzce spojen se zájmem např. filosofa. Vědec i tehdy, když jasně pociťuje rozdíl mezi vědeckou a *pouze* metafyzickou teorií v efektivnosti jedné a v neefektivnosti druhé, má zapotřebí *filosofie*, která by mu dovolila argumentovat proti pseudofilosofii, rozvracející jeho morálku. Vědec sám není filosof a jeho myšlení je jinak orientováno, zvláště pokud běží o přírodovědce. Neboť přírodovědci nepochybně je cizí analýza společenských fakt, názorů, programů, které jsou pro jeho práci relevantní, vznášejí naň požadavky a usilují o jeho konformování. I když cítí, že všechny tyto programy obsahují sedimentované filosofické názory, nemá patřičný instrument, kterým se s nimi může vyrovnávat. Proto potřebuje *otevřenou filosofii*, která respektuje jeho zájmy, vědu ve stavu zrodu, vědu ve stavu diskuse. Věda diskutující bude mu

pak exponentem pojetí racionality *otevřené*, která nezdůrazňuje pouze metodu proti systému, nýbrž samy principy metody podrobuje revizím, které metodu činí stále efektivnější a pružnější. Zároveň však otevřená filosofie nezbytně ukazuje též *meze vědy*. Právě ona opozice proti systému, právě ona souvislost vědy s praxí a výrobou, ona efektivnost vědy je vázána k její partikularitě, provizornosti a pragmatickému charakteru. Otevřená filosofie musí nezbytně položit otázku, zda vědění toho rázu, vědění jako moc, je všechno vědění, zda vědění vůbec je veškerá jasnost, kterou člověk o světě má a zdali každá jasnost nepoukazuje posléze také na skrytost jako svůj nezbytný korelát.

Potřeba otevřené filosofie musí tedy vědeckého pracovníka vést nezbytně před jiné duchovní možnosti, než je vědecká práce, a k uvědomení této šířky ducha, vědeckým dogmatismem, který se uzavírá v systematických rezultátech, omezované a zaškrcované. Vnitřní poukazy těchto věcí vedou pak nezbytně k solidaritě s jinými duchovními přístupy ke skutečnosti. Morálka vědce implikuje tedy nejen solidaritu vědců v různých oborech, nýbrž i solidaritu vědce s otevřenou, kritickou filosofií a s jinými duchovními obory.

Zvláště důležitá je však tato solidarita tím, že samotného vědce chrání před utonutím v intelektuálistu, v neživé suchosti, a univerzální racionalizaci, která je jedním z nebezpečí budoucí civilizace, v níž intelligence bude hrát stále důležitější úlohu. Duchovní činnosti, aniž si mohly od sebe navzájem vypůjčovat svůj materiál, své obsahy, ideje, nápady, jsou přece jen spojeny vztahy, jež je k sobě váží tím nezbytněji, čím jsou si vnitřně vzdálenější. Takový vztah komplementárnosti existuje mezi podstatně parciální a speciální vědou a mezi podstatně

k celkovému smyslu obráceným uměním, zvláště literaturou. Aniž by si vědecký pracovník odtud cokoli vypůjčoval, čímkoli se „oploďňoval“, lze říci, že nebude *jakožto vědec* ničím více než naukovým byrokratem, nebude-li mu blízký též onen druhý pól. Vědec, který nevyvine porozumění pro onen životní smysl, který sám ve svém oboru objektivuje a tím ruší, bude podstatně v nebezpečí dogmatizace vědy, bude v pokušení identifikovat její předměty se samotnou realitou, zatím co kontakt s opačným pólem mu zjednává naopak souvislost s životním pramenem, z něhož i jeho vlastní objektivací činnost vytryskuje.

Tyto souvislosti jsou věcným důvodem solidarity duchovního zájmu mezi vědeckým pracovníkem a umělcem, hlavně literátem. Nemůže být normální, odpovídat požadavkům *věci*, jsou-li duchovní zájmy vědcovy respektovány, je-li mu poskytnuta veškerá možnost svobodně rozvíjet své koncepcce, a není-li táž svoboda a možnost dána umělci. Vědecký pracovník shledá ostatně v soudobém umění snadno při díle tytéž principy, které jeho vlastní otevřená racionalita aplikuje s poněkud jiným cílem. Bylo již dávno ukázáno, že podobně jako moderní věda axiomatizuje svůj obor — (převádí jej na konečný počet prvních pojmů a vět) — a pak jeho principy podrobuje těm variacím, kterých je potřebí k tomu, aby byla do systému včleněna nová fakta a aby se činil stále plodnějším, i soudobé umění, zvláště výtvarné, vystupuje do výšin, kam je vede rozbor prostředků, které jsou mu tradicí poskytnuty, aby v nich provedlo ty obměny, které vizuálnímu znázornění světa dovolí přičlenit nové oblasti a možnosti. Ba není možno za jeden z úkolů moderního umění, opět zvláště výtvarného, označit ono vědomé hledání těch původ-

ně nezamýšlených duchovních důsledků, které možná poskytuje a skrytě v sobě chová technický svět? Srovnáme-li výtvarné umění, jak vzešlo z první velké krize svého vztahu k danému světu, z let 1908—1914, s uměním soudobým, vidíme, že první vychází v podstatě z *přírody*, kterou podrobuje proceduře oné formalizující variace, o níž byla výše řeč, zatím co druhé vychází z *techniky*, která je sama výsledkem takové procedury, a hledá pro ni naivní výraz, hledá to, čím tento v podstatě intelektuální výtvar je — nezamýšleně — pro oko, pro pohled, který si neklade ony cíle a nevidí prostředčností, technickým výtvořem zamýšlenou. Nemáme v tom všem před sebou různé doklady téhož úsilí o dotvoření dnešního světa, o vytěžení jeho možností, vyhmátnutí jeho vnitřní podstaty, dovyslovení smyslu, který člověka z něho oslovuje tak, aby na jeho základě si otevřel dosud neaktualizované možnosti vlastní duchovní bytosti? A nejsou všechny tyto možnosti vnitřně souvislé, nejsou vzájemně solidární, neběží u nich o to, učinit *obyvatelným* ten svět, který věda a technika tvoří především proto, aby byl život vůbec *možný*? Bylo-li umění Picassů moderní svou metodou, ale tradiční obsahem svého světa, je soudobé výtvarnictví více obsahově moderní, metoda je v obsahu již zahrnuta implicitně. Ale neznamená obojí práci na témž světě, nemusí ten vědecký pracovník, který neupadá do šosáctví svého úzce specializovaného zaměření, nýbrž ví jasně o tom, že jeho práce je produkcí nového lidského světa, pocítovat nutně solidaritu s tímto korelativním pátráním, třeba i tápavým, jako je často to jeho vlastní? Nemusí zakusit, že jednota smyslu, k níž náleží jeho vlastní činnost i činnosti oněch druhých jako součástí, které nejsou celky samy pro sebe, by byla porušena a tím

i jeho práce a její zájem znehodnoceny, kdyby se s nimi desolidarizoval, přenechávaje jejich osudy rozhodování těch společenských sil, které jeho vlastní činnost respektují, protože ji potřebují, zatím co u ostatních vyžadují poslušnost jako demonstraci své vlastní dozorcí a kontrolní funkce, kterou ideologicky ztotožňují s racionálním řízením společnosti?

Věda a technika nemohou existovat bez vědecké morálky, vědecká morálka je příkaz věcnosti, tento příkaz nelze realizovat bez solidarity všech oborů, ale též ne bez solidarity s filosofií a s uměním i literaturou, s jejich problémem životního smyslu. Jakmile se věda stala ústřední výrobní silou, stává se tedy morální interes vědy zároveň reálním intersem společnosti, kterou věda udržuje a nese. Morální požadavek svobodného vnitřního rozvoje a morální požadavek solidarity všech vážně interesovaných na ohledávání lidských možností přestávají být *pouhými* mravními požadavky, stávají se zájmem společnosti v jejím základu a jejím celku. Pohled na člověka shora, ze strany morálního požadavku, a pohled zdola, z hlediska jeho reální existence a prostředků jejího zajištění, začínají konvergovat. Zde je pak místo, kde je třeba promluvit o souvislosti morálky vědce s morálkou obecnou a přemítat o jejich vztahu.

Smysl reality se nám neotvírá pouze v tom, co *již* jest, co je dáno, nýbrž také v tom, že na nás je vznesen požadavek vzhledem k tomu, co dosud není: člověk jako *intelligentia*, NOYS, má schopnost nejen principiálního nahlédnutí jsoucná daného, nýbrž též „morální“ dimenze jsoucná. To je nezbytnost určovat své vlastní životní *cíle*, nepřijímat své životní určení pouze jako hotové, nýbrž odrážet se od hotového (instinktivního a tradičního)

ve jménu požadavku, který je vznesen. Tento požadavek to je, co tvoří povahu a základ morální sféry. Její charakteristikou je, že sice nemůže být konstatována jako fakt, ale že všude, kde se jednou vyskytne, se již sama předpokládá, stojí sama na sobě, má v tom smyslu absolutní charakter, ráz nepodmíněné jistoty. Dokazuje se, podobně jako karteziánské Cogito, pokusem skepse. Každý takový pokus ji vždy znovu upevní, protože ji předpokládá, a každého, kdo tento pokus váží, sám opět ze svého stanoviska kvalifikuje. Skepse o morální sféře je sama morální kvalifikací, a to diskvalifikací. Odtud vyplývá absolutnost morálního požadavku, který mluví ke všem vždy a všude a který není možno relativizovat. Relativní, na okolnostech a situaci závislé, je však naše lidské uskutečňování tohoto požadavku. Právě že požadavek našeho cílového sebeurčení se obrací absolutně k naší lidské, relativní, měnlivé a někdy zcela neopakovatelné situaci, tvoří specifičnost morální sféry. Požadavek sám nám říká pouze, že máme onen osobní cíl, v němž spatřujeme svůj příspěvek k realizaci smysluplného života vůbec, realizovat dobře, tj. ve shodě s podstatou věci, o níž v dané činnosti běží. Věc sama, její průzkum, její povahu ponechává požadavek nám samým, abychom si je vyjasnili ve svých konkrétních okolnostech.

Tak tedy rovněž nám nic nepřikazuje dělat vědu, jako žádnou zvláštní činnost, povolání či zaměstnání, ale ovšem příkaz zní, realizovat svůj osobní cíl skrze ni, byla-li jednou zvolena a pak ji provádět dobře, tj. ve shodě s požadavky vědecké morálky, jak byly formulovány výše.

To, co nazýváme *vědeckou morálkou*, nám říká, co znamená „realizovat vědu dobře“: patří k tomu však, jak jsme viděli, solidarita všech vědeckých

a pak i všech základních oborů ducha. — (Jiná kapitola jsou *požadavky obecné morálky na vědu*: aby např. nebyla v rozporu s podstatnými obecnými cíli člověka, aby nebyla nelidská a nelidskosti nesloužila, atd. Sem náleží však též ona odpovědnost vědy za osud lidstva v době, kdy se stává nejostřejší zbraní a zároveň základní výrobní silou.) —

Vědecká morálka nás nezajímala pouze sama o sobě, nýbrž jako indikátor toho, co je skutečným zájmem inteligence jako kolektivu, jako společenské vrstvy. Vědecká morálka byla nám sérií vnitřních poukazů, které jsou obsaženy *ve věci vědcově jako takové*, které tedy nejsou jeho zájmem osobním, nýbrž zájmem, který sledují vědci jakožto vědci, *jakožto kolektiv, který je vztažen k této věci a životně zainteresován na jejích osudech a její zdárné realizaci*.

Morálka vědce je tedy zároveň jeho cílové sebeurčení a definice jeho kolektivního zájmu. Ve vědcově morálce toto obojí splývá, aniž zájem přestával být morálním a aniž morálka se stavěla proti zájmu — (ovšem nemluvíme tu o zájmu individuálním, který vždy může odvádět do krátkozrakých, smysl vědcovy práce kompromitujících cílových určení). —

3. Tato zvláštní souvislost musí být zvláště jasně patrná v době, kdy inteligence se stává masou. V takovém údobí morálka vědce determinuje dokonce určitá veřejná, politická rozhodnutí, kterými může být spoluurčen běh historických událostí. Přitom však tato morálka, upozorňujeme znovu, nesmí být uvažována jako „pouhá“ morálka, jako čirý příkaz z jiného, vyššího světa, který se nestará o tuto realitu, nýbrž zároveň jako výměr určitého zájmu, zájmu společenské vrstvy, která je

rozhodnou složkou výroby, a proto nechce být pouhým instrumentem v ruce jiných zájmů, nýbrž chce determinovat sama své užití. Je to zájem instrumentálního rozumu, který nechce být *pouze* instrumentálním.

Abyste však nebyl pouze instrumentálním, nýbrž autonomním, musí prosazovat tři základní principy: princip obecného prospěchu, princip kompetence a princip veřejné kontroly.

Princip obecného prospěchu vede k tomu, aby se vědecký pracovník, jako jádro dnešní inteligence vůbec, jako vlastní účinné jádro moderní ratio, zařadil „nalevo“, na stranu širokých mas obyvatelstva, v dějinném průběhu vždy umlčovaných, utlačovaných, považovaných za pouhý materiál. Princip obecnosti vede vědeckého pracovníka docela přirozeně k tomu, aby definoval své zařazení do obecné třídy: jeho bezprostřední zájem může být snad *okamžitě* uspokojen ve společnosti elitářsky řízené, ale jeho *podstatný* zájem, tj. zájem v té podobě, jak může být optimálně a trvale realizován bez rozkolů a omezení, leží v realitě společnosti opravdu obecné, tj. takové, kde jsou všichni uznáni všemi stejným způsobem, ve společnosti morální i právní rovnosti. Pro tu vědec pracuje, tj. vytváří její životní prostředky, a jen pro tu může v zásadě nerušeně, bez možné sekvestrace ve prospěch zvláštních zájmů, rozvíjet své možnosti do nekonečna. Neboť jedině v takové společnosti nebude podřízen imperativu jiných zájmů, nýbrž bude sám jejích správcem a stálým spolurůčivatelé.

Jedině aliance obecné třídy a obecnosti rozumu je s to zaručit inteligenci, zvl. vědecké, její podstatný zájem. Jedině cítí-li inteligence svou funkci pro širokou veřejnost a cítí-li se široká veřejnost solidární s inteligencí, která jí zaručuje její hmotnou

existenci, jsou obojí pevně spjaty a zaručují navzájem své zájmy, v obojím případě obecné.

S tím souvisí úzce oba další principy, princip kontroly či kritiky a princip kompetence. Oba tyto principy nejsou nic jiného než myšlenka obecnosti, příslušná k samotné podstatě vědy. Bez širokého uplatnění principů kontroly a kompetence, které jsou korelativní, nemůže inteligence rozvinout svou výrobní a vůbec tvořivou funkci, a stává se obětí těch, kdo na ni pohlížejí čistě instrumentálně. Tomu může zabránit jediné naznačená aliance: ne že by inteligence ve formě vědců atd. měla být přímým praktickým dirigentem, ale musí mít možnost takového slova, aby se dirigování společnosti nikdy nedělo bez stálého přihlížení k jejímu podstatnému interese, který nesmí být nikdy ponížen na pouhou prostředeknost.

To vše znamená v podstatě, že demokracie a svobodný projev kritiky se stává v době vědy jako hlavní technicko-výrobní komponenty *nezbytnou součástí výrobní organizace samotné*.

Teprve nová situace dnešní výroby, která činí intelekt v asymptotě hlavní a snad i jedinou výrobní silou, je s to rozřešit problém překonání třídního rozdílu, za jehož účelem byla původně myšlenkově budována dialektika sebezrušení kapitalistické společnosti, pokračující proletarizací a pak vyvlastněním vyvlastňovatelů. Teprve zde, v zájmech inteligence s vědeckou inteligencí jako centrálním jádrem, vytváří se uvědoměním jejich jednoty s pracující třídou, se širokou masou, uvědomělý zájem všech o existenci společnosti, v níž výlučnost hospodářské moci je zrušena neméně než výlučnost moci politické. Zde se zároveň požadavky rovnosti, svobody kritického projevu a věcné kompetence z pouhých postulátů stávají realitami, bez nichž

sám životní, reprodukční proces není možný nebo aspoň nefunguje nerušeně.

Zde jsou též rozřešeny kontradikce, mezi nimiž se dnešní inteligence, zvláště vědecká, bezradně zmitá na východě i západě. Zde by teprve odpadly na straně inteligence motivy onoho spojenectví s měšťanstvem, které tkví v podstatě v obavách o možnost svobodné hry myšlenek a o bezpečnost před ideově-politickým nátlakem. Zde by odpadly rovněž ony motivy, které vnitřně rozpolcují vědce v socialismu — motiv osvobození člověka, který se zdá vyžadovat podrážení pod tuhou ideově-společenskou disciplínu a motiv svobody ducha, který je jeho zájmem jakožto vědeckého pracovníka: vždýt to bude sama svobodná věda, která bude *materiálně* osvobozovat člověka z područí přírodní nutnosti. — A rovněž tak by odpadly na straně dělnické třídy motivy k nedůvěře vůči inteligenci, jež by mohly být živeny ze strany těch, kdo žijí a udržují se na výši z jejich rozkolu. Jestliže někde, zde eminentně platí *divide et impera*. Inteligent je někdy představován širokým masám ne ve svých všeobecných zájmech, ne ve své podstatné generálnosti, nýbrž jako živel ješitný, nesnášlivý, pohrdavý a úmyslně se distancující od nezavěšené misera plebs. Široké vrstvy mají co nejméně uvažovat a být upozorňovány na to, že mohou-li ve svých počtech vůbec existovat, mají-li jistý přebytek, je-li zabezpečeno jejich zdraví, mají-li se jako národní společnost čím pyšnit a oč se opírat, že to v podstatě všecko je dílem této vrstvy, a naopak se jim opakuje vždy znovu, že jsou to ony, jimž inteligence vděčí za svou celou existenci, svou pracovní prázdnu, uvolnění od fyzické dřiny. — Všecky tyto rozkoly a problémy byly by rozřešeny novou situací inteligence, přiznávající se uvědoměle jakožto pracující k pracujícím a požívající onoho

uznání, které ústřední, hlavní výrobní síle náleží. Tím vším by byl vědec budoucnosti zároveň oproštěn od těch mravních dilemat a nesnází, do nichž je dnes ustavičně zaplétán, od konfliktů mezi partikulárními zájmy společnosti, které slouží, a mezi intersem přežití a rozvíjení lidstva. Jeho vlastní svoboda by obnášela stupeň svobody dosažený lidskou společností jako celkem. Jediný konflikt, který by se mu jevil ve shodě s jeho podstatným zájmem (zájmem realizace rozumu), by byl mezi společností, která tento zájem realizuje, a mezi těmi společenskými silami, které této realizaci vzdorují. Tyto síly, jež existují jako podivná svatá aliance dneška, nerekrutují se pouze na extrémní pravici, nýbrž jejich sestava bývá nanejvýš paradoxní.

Posléze je třeba upozornit na to, jak dalekosáhlé jsou dějinně-filosofické perspektivy tohoto zásadního spojenectví dnešních masové inteligence s pracující masou. Teorii zrušení lidského rozkolu prostřednictvím proletarizace, růstu dělnické třídy jako předpokladu vyvlastnění vyvlastňovatelů vedlo v dějinné konkretě 20. věku k hledání a nalezení napřed spojenců uvolnění třídy, zvl. rolnictva. Tato myšlenka, jak známo, sehrála ústřední roli ve velké říjnové revoluci; týž motiv vedl pak dokonce k přesunu zájmu z průmyslového proletariátu na rolnictvo (čínská revoluce). Tím se revoluční naděje přesunovala společensky stále více na mnohem primitivnější, od inteligence jistě vzdálenější osoby a třídy, a geograficky stále více mimo Evropu a její severoamerický ovladatelský resultát. Spojení inteligence v jednotu s celou pracující třídou, uznání inteligence za její nejpodstatnější složku, mohlo by dát Evropě opět význam hlavního činitele při zrušení třídního rozkolu, neboť v Evropě (a Americe)

je masové inteligence nejvíce, je nejuvědomělejší a nejvíc náchylná a připravená k akci.

Paradigmatický význam nedávného vývoje u nás zdá se nám pak spočívat v tom, že v naší zemi — (z důvodů, které z velké části závisí na našich specifických historickospolečenských podmínkách, na stoleté struktuře naší společnosti), — byla prvně načrtnuta ona jednota inteligence a pracujících mas, která je ve stylu celkového evropského vývoje a v níž leží řešení tak četných palčivých problémů dneška.

VĚDA
A
JEJÍ FILOSOFIE
V POSLEDNÍM
PADESÁTILETÍ

Rok 1918 se nejevil ihned přelomem pro vědu — pokud však první světová válka znamenala konec jednoho historického světa, zakončení 19. století, je i ve vědě její konec začátkem nové epochy.

Jaká je věda předválečná, věda 19. stol., jaký je její ráz a filosofické problémy? To je naše první otázka. Kontrastem k její charakteristice načrtneme potom ráz tendencí novější doby. V rámci obou budeme stručně charakterizovat podobu vědy v našich zemích, speciálně vědy české.

Pro 19. století charakteristické jsou úspěchy věd o neživé přírodě a první pokusy pochopit i živou přírodu z hlediska fyziky a chemie, definitivně ustanovených jako pozitivní vědy. Extrémem této tendence je *materialistický redukcionismus*. Darwinismus a jeho mechanický výklad vývoje v živé přírodě dal se snadno začlenit do této směrnice.

Jiným pojetím smyslu tehdejší vědy byl *pozitivismus* vystupující proti hledání příčin, substancí, podstaty věcí, ale též proti redukci vyššího na nižší. Místo toho zdůrazňuje relativnost, fenomenálnost poznatků a legalitu klade místo kauzality.

Společné rysy mechanického materialismu a pozi-

SPISOVATEL
A JEHO VĚC
(K filosofii literatury)

Bude-li nová epocha, jejíž první příznaky se rýsují v nespokojenosti inteligence, jejím novém sebevědomí a v jejích požadavcích, v její sevřenosti a solidaritě, epochou překonání oné krize, již vyznačovala takřka všude bezmoc rozumu před přítomnou realitou tvrdošíjně absurdity, dosud nevíme; mnozí jsou nakloněni i v těchto nových zjevech mít na zřeteli a svůj úsudek dát ovlivňovat především tím, co v nich připomíná agresivnost nerozumu, bezdůvodné vášně, vůbec cháturu v tradičním smyslu. Hledáme-li kritérium, které by nám dovolilo rozlišovat mezi tvrdošíjností úpadkovou a tvrdošíjností nadějnou, pak se nabízí návrat k normalitě, tj. k nadřazení rozumu nad pouhé faktum, a kritériem rozumu je věcnost. Vývoj, který má kráčet nejenom dále, nýbrž který má mít smysl, měl by tedy být postupem k větší věcnosti, a protože v dějinách ducha již byl častěji stav věcnosti nejen intendován, ale zčásti dosažen, muselo by se dát mluvit o návratu k věcnosti. Věcnost předpokládá, že o ní víme a o ni usilujeme. Vědomá věcnost však opět žádá, aby se vědělo, co je věc, o kterou běží. Inteligence, která nastupuje,

se však zabývá různými věcmi. Tvůrčí inteligenci — tu, jejímž úkolem není PRAXIS, nýbrž POIESIS — lze zhruba rozdělit na technickou, uměleckou a vědeckou. Technika, věda a umění vytvářejí nové lidské možnosti. Ostatní činnosti inteligence, politika, hospodářská a jiná organizace a administrativa, právo, výchova, léčba, jsou sice těmito možnostmi prolunty a s nimi v stálé výměně, ale v podstatě přece jen těchto možností jednou nalezených a otevřených využívají a převádějí je ve stálé funkce.

V této stati si položíme otázku, jaká je podstatná věc umělce, a chceme to provést konkrétně na případě spisovatelství jako zvlášť důležitého uměleckého druhu. Naše otázka je věc spisovatele na přelomu dob, kdy se rýsuje vláda rozumu jako univerzální možnost, schopná neslýchaným způsobem přeorat svět, zvrátit dosavadní setrvačné tradice, pokud jí odporují, a integrovat je nově, pokud je lze s ní uvést v soulad. Tato možnost je tím, oč inteligence bude muset v nejbližších deceniích bojovat, nasazovat za to svou energii a možná i více.

Abychom však zachytili jádro věci spisovatelovy, musíme začít daleko a abstraktně. Spisovatelovo dílo je literatura, písmem zachycený slovesný projev. Spisovatelství je důsledkem procesu postupné objektivizace slova a jejího zpětného vlivu na člověka a jeho možnosti. Proto je potřebí vyjít od rozboru tohoto procesu.

Jazyk, tato charakteristika člověka (jazyk ve smyslu významuplného dorozumivacího prostředku prostředku nemá jinak žádné animal) krystalizuje původně z řeči, z mluvních činností, a ta je neodlučná od mluvních situací. Mluvních situací to jest, co určuje smysl mluveného, lokalizuje význam místně i časo-

vě, vztahující je k těm oněm osobám, jichž přítomnost se vyrozumívá z kontextu. Řeč je původně součástí situace a pochopitelná pouze z ní; rozhovor i promluva jednoho k mnohým obsahuje nezbytně vedle objektivních výrazů, jež nelokalizují, též výrazy, jež svým smyslem vyžadují doplnění ze situace, na niž poukazují: teprve situace říká, kdo je onen já, ty, tenhle, co je dnes, právě, toto, blízko a daleko atd. Tyto okasionální významy (podle Husserlova výrazu) jsou samy o sobě podstatně neúplné představy, které na rozdíl od obecných neznámají abstraktní rysy konkrétní, nýbrž formální rysy situace, v níž označujeme a mluvíme. Okasionálními výrazy je řeč zapuštěna do světa, takže pouze z něho se stává plně významnou a srozumitelnou. Řeč je tak součástí našeho života, něčím do světa umístěným jako jeho část.

Celá objektivní složka jazyka je prakticky použitelná jen tím, že skrze situační složku je vztahována k našemu konkrétnímu okolí, k našim zvláštním poměrům. V situaci mluvicích si osvojujeme historicky vypracovaný jazykový systém své společnosti a doby. Také porozumění jednotlivým významům daného jazyka se odehrává v mluvních situacích. Jazyk však není podmíněn situačností mluvy jen formálně, nýbrž sám způsob, jak si v situaci osvojujeme významy věcné, jak frázujeme významově skutečnost, je historicky relativní. V češtině jinak člením lidské tělo než v němčině, v němčině nemohu užít „Hand“ jako synonyma „Arm,“ v češtině není ekvivalent pro distinkci „Schenkel“ a „Bein“. Mluvních praxí získává Francouz rozdíl mezi rivière a fleuve, kterému v češtině a němčině nic neodpovídá. Rilke si stěžoval, že němčina nemá odpovídající výraz pro „paume“ a „dlaň“. Hlediska artikulační daného předmětu, významové perspektivy na

týž předmět jsou v různých jazycích různé. Nelze označovat předměty ani mimo situaci, ani přímo, nýbrž vždy situačně a perspektivně, a perspektiva znamená výběr hlediska dalekosáhle nahodilý. Abychom se vrátili k svému příkladu: končetiny možno „vidět“ buď zásadně členitě, nebo celistvě: čeština „vidí“ horní končetiny celistvě, proto rozdíl paže — ruka je druhořadý, kdežto němčina a francouzština učeně, proto Arm — Hand jsou nezaměnitelné právě tak jako bras — main; a nějaké pojetí, nějaký princip členění musí vždy být v jazyce přijat, protože věci samy nejsou někdy dány, nýbrž vždy jen mýněny skrze naše významy; významová hlediska sama však jsou věcí postoje, který zaujímáme, tedy subjektivního výběrového principu.

Pozoruhodné a důležité je nyní, že situačnost a nahodilost jazyka od počátku nevidíme, nepozorujeme, ačkoli při reflexi je tak zásadní a nápadná; to proto, že skrze jazyk jsme u věcí, jazyk není samoúčelný, nýbrž ukazuje ze sebe ven, k něčemu věčnému. Nikdy v běžném životě není jazyk naším námětem. Tak je od počátku v jazyce založeno směřování k objektivitě. Již ten prvotní výkon jazyka, že totiž při jazykovém dorozumívání myslí totéž ten, kdo má nějakou zkušenost (např. pacient, který má bolesti) i ten, kdo ji nemá, ale komu je sdělována (lékař, který se ho dotazuje), ukazuje objektivní tendenci jazyka: jazykem pronikáme hluboko mimo úzkou oblast toho, co můžeme sami zakoušet v originále, aniž bychom tím byli pouze v oblasti subjektivní fantazie.

Nyní však v původní mluvní situaci, v její obecné struktuře, je obsažena zároveň možnost se nad ni povznést. Původní struktura jednotlivé mluvní situace je mluvící já, ty, nebo pluralita ty, k němuž

či k nimž se já obrací, a to třetí, o čem se mluví, aniž to patřilo přímo k partnerům hovoru; tyto tři momenty jsou nezbytné a nerozlučné. Normální mluvní situace je dvojsituace, kde každé já je zároveň ty a ty druhé já, stojící ve vzájemné výměně a symetrickém zrcadlení: co z hlediska jednoho je aktivita, je pro druhé receptivita, co jednomu zde, druhému tam, přičemž se obojí já vztahuje k třetímu, jako společný uvažovanému a pojatému členu, který je tak sice různě spatřován, ale v této různosti týž. Ve zprávě, informaci, referátu se stává tématem toto společné a partikulárnost vlastní situace mizí ze zřetele analogickým způsobem, jako nám mizí ze zřetele změna našeho vjemového pole, když se pohybujeme krajinou, kterou vnímáme jako nehybnou. Do tohoto společného patří pak i já ve formě „on“, do níž se nám každý projev já (vlastního i cizího) automaticky překládá; a tak vzniká dojem ryze objektivní informace, které v mluvní situaci docílujeme.

Odtud potom i možnost vyjadřovat se tak, že vztah k mluvní situaci je upuštěn vůbec ze zřetele a že se řeč stává srozumitelnou vnitřně ze sebe samé. Souvislé vyprávění, jemuž může porozumět libovolná osoba, která je slyší, má takový charakter. Tu nepotřebujeme být přítom, abychom rozuměli, jako v živé konverzaci. Řeč sama obstarává poukazy na souvislosti, na které chce upozornit, sama nás vede. Souvislosti původně vázané na situaci mluvní se osamostatňují; poukazy na věci se stávají samy poukazy na slova, věty, slovesné celky. Každé souvětí, obsahující relativum nebo demonstrativum, je takový možný článek ryze slovesné souvislosti.

Tak se může slovesná stavba rozrůst, až začíná mít univerzální charakter. Vzniká možnost objektivního zachycení celých dějů, souvislostí, událostí, zku-

šenosti a věcných okruhů. Jazyková struktura, původně pouhá součást světa, kus lidského reagování na životní okolí, se stává rámcem, v němž možno naopak zachytit a zpodobit velké části, celé struktury světa. Ba poněáhu dochází k tomu, že vyprávěním postihujeme nejen jednotlivosti, nýbrž celkový smysl věcí, funkčně účelovou souvislost, kterou pro nás vyjadřují nebo se zdají vyjadřovat, to, jak věci pro nás spolu souvisejí, jak se navzájem předpokládají, jaké osudy a jejich konflikty z těchto souvislostí vyplývají — takové vyprávění se může odloučit tématem úplně od vši dané reality, může být úplně nebo zčásti fantastické, a přece vyjadřovat takto reální či za reální považovaný celkový smysl. Tak je tomu v mýtu — prvním velkém slovesném objektivním projevu, kde se obrací původní situace tvora mluvícího — z mluvy jako zvláštního jevu ve světě se stává jazykový projev, zachycující a tedy v tom smyslu obsahující svět. Další stupeň téže dialektiky, kterou se člověk stává výslovně bytostí žijící duchovně, tj. ve *výslovném*, uvědoměném vztahu k světu, je písmo, fixace slovesného projevu. Potřeba fixace je stará, prapůvodní: je to patrné na stereotypii prvotně mluvního vyprávění, na rituální přesnosti, s níž se tradují mýty, na figurách, usnadňujících recitaci a pamatování. Písmem, tj. slovem, které se stalo uchovatelnou věcí, dospívá objektivace slova a dospívají i možnosti člověka na stupeň schopný akumulace, kontroly, revize, vůbec života v oblasti objektivní paměti. Jak oblast aktuality, tak oblast přístupné ne-aktuality se nesmírně rozšiřuje a upevňuje. Právě zde se ukazuje, jak lidská cesta do hloubi, dovnitř, je původně cesta ven — bez této fixace slova, bez této vnější techniky písma, bez přeměny sotva v pevnou věc a tím bez jeho inkarnace, by

člověk neměl minulost, nemohl by v ní žít, neměl by historii, neměl by poesii ve smyslu rozlehlé formálně dovedné kompozice, kde části a celek se navzájem předpokládají, neměl by ovšem vědu, dokonce ani ve smyslu poněkud obsáhlejšího receptáře, sbírky praktik a technik, týkajících se určitého předmětu.

Vznikem písma a jím dané možnosti kontrolovat slovesný výraz a význam v něm fixovaný se otvírají tři různé možnosti využít takto fixovaného a objektivovaného významu.

První je ten, který je původně realizován v dopise, dokumentu, listině, zprávě, dnes hlavně v novinách. Je to tendence k dosažení adresáta, tendence k uchování a rozmnožení dokumentu, k rozšíření a urychlení dokumentace. U všech těchto projevu je zachován jejich situační charakter, jejich subjektivita — všechny jednají o tom, co je relevantní pro označujícího a pro adresáta, — co se však u nich mění, jsou prostředky, jimiž jsou uvedené tendence realizovány; ty se stávají stále věcnější a mechaničtější, techničtější, spolehlivější, rychlejší, dostupnější, takže nám umožňují takřka okamžitou přítomnost relevantních komponent světa, tím také styk, výměnu názorů, rozhovor na technicky nové úrovni, úrovni umělé přítomnosti a technicky zprostředkovaného kontaktu. Jazykový, slovesný výraz zachovává přitom onen věcný imputus, který je charakteristický pro mluvní situaci — jazyk mizí v nenápadnosti před tím, o čem je řeč.

Druhý způsob je ten, k němuž společným úsilím dospěly v řecké antice věda a filosofie: k určování, definování významů, jichž se užívá v běžném životě i v odborné praxi. Filosofie odhalila záhy, že užíváme slov, aniž bychom měli jejich přesný význam a aniž bychom jejich pomocí dovedli formulovat

více než nestálé nápady a mínění, která jsou s jinými neméně plausibilními v neshodě; dala podnět k hledání bezesporného; v geometrii byl nalezen první elementární předmět, jednoduché ploché obrazce, o nichž se dokázalo mluvit bez rozporu a tak, že každé slovo mělo svůj přesně určený význam, k němuž bylo lze se vždy vracet a na němž se všichni myslící shodnou; dokonce se ukázalo, že na základě několika málo významů, představ a vět bylo v geometrii možno vyčerpávat všechny platné výroky o daném předmětu. Tendence k určení významů, k jejich definování, určení jejich místa v systému stala se tak možnou a pokračovala vždy dále. Byl tak vytvářen nový jazyk, odlišný od jazyka běžného života, jazyk jednoznačnosti, ideálně přesných významů nejen odloučených od situace, ale též prostých všech libovolných subjektivních hledisek a postojů. Tato tendence k objektivitě vyloučením všech subjektivních komponent charakterizuje již antickou, tím více moderní vědu, hlavně matematickou přírodovědu; antická takto zvládá jednotlivé ostrůvky skutečnosti (rovinové a prostorové tvary, rovnováhu těles, odraz světla), moderní usiluje takto zvládnout přírodu v jejím celku.

3. Poslední a nás zde nejvíce zajímaví cesta je úsilí o životní smysl, o jeho výslovné zachycení prostřednictvím přirozeného jazyka. Je základní rozdíl mezi smyslem pouze prožívaným a mezi smyslem výslovně zachyceným, protože formulovaným. Prožíváme mnohem více, nežli jsme s to zachytit, formulovat, vyjádřit. Nicméně je též pravda, že prožívání neformulované je polovičité, polovičaté prožívání, protože původní směr našeho života je nikoli k sobě, nýbrž k tomu, čím život se zabývá, k věcem, jež nás zajímají, jimiž se zabýváme a do

nichž svůj život vtěluje a převádíme. Život v sebezapomenutosti je původní život. Unikání sobě spočívá v tom, že nereflktujeme na sebe, nepatříme se, nepatříme do středu vlastní pozornosti, a proto i v tom, že souvislost smyslu, který naše činnost fakticky realizuje, je jen v našem životě a nikoli před námi jako téma. V běžném životě jsme plně zaměstnáni řešením situace, aniž situaci jako takovou vůbec vidíme; jen to, co od nás žádá, se nám ukazuje, jen to je fenoménem. Skrze svou situaci jsme pak jakoby uvězněni do světa jako souboru jednotlivých skutečností a událostí, neboť skrze okamžitou situaci se vztahujeme vždy k jednotlivému: k této školní úloze, k této třídě, v níž mám za úkol naučit děti právě této lekci, k domům a zastávkám právě této ulice právě tohoto města, kde bydlím a kde je můj domov i mé zaměstnání, atd.

Viděli jsme nyní, že objektivací jazyka se tato situace do značné míry může obrátit. Vytvořením objektivovaných, zvěcněných, stálých jazykových architektur vytváříme něco takového, co není pouze věcí ve světě, nýbrž co zároveň je s to „obsahovat“ v sobě svět, být jeho vyjádřením, a co nám umožňuje mít jej před sebou, zpředmětnit jej. Objektivace jazyka je tak zvlášť důrazným příkladem transcendence člověka, toho, že člověk v každé fázi života vždy již uskutečnil vykročení mimo jakýkoli soubor jednotlivých věcí.

Přijali jsme názor, že prvním plodem tohoto obratu je mýtus, báje, pohádka — jak jsme to vyjádřili již shora. Mýtus, pohádku však drží pohromadě jednotný smysl: jednotný tím, že zápletka, děj, životní situace, úkol musí být doveden k zdárnému nebo tragickému konci, ale vždy tak, že tento závěr je odpovědí, je řešením smyslu zápletky. Tak se

objektivuje životní souvislost, její vnitřní poukazy, její forma i obsah. Zde se pak vyjadřují nejpůvodnější tendence života, sny, kolem nichž krouží, problémy, které jej ohrožují, úskalí, kterým se vyhýbá a na která naráží, ve formě předmětného vyprávění — zde najdeme syna, který se stane chotěm své matky, když odstranil otce, zde najdeme spoutání praotce a vykleštění jeho spiklými potomky, zde věčný svod moci, který přivádí vítěze svým kouzlem ke katastrofě a nutí každého, kdo zná její přízeň, aby překročil mez — zde je vyslovena původní bezmoc člověka vůči pravým silám, správnost mezi naivností a šťastným osudem — a to vše pak dává příležitost a podnět, aby skutečný individuální tvůrce sjednotil to všecko v obsáhlý celek, který v mytickém rámci vystihne celý svět člověku jisté doby srozumitelný v ideálním obraze.

Nyní je však mýtus eminentně kolektivní výtvar a nepodává podle toho také svět (ve smyslu celkového životního smysluplného obsahu) jednotlivého individua, nýbrž smysl života určitého *my*. V nejstarších fázích skutečné psané literatury, jež zachovává přirozeně kontakt s mýtem, vyjadřuje se tento motiv tím, že literatura je zaměřena k tomu, co je obecné. Nejen např. v řecké epice, nýbrž i v lyrice a dramatu je nemenší impuls k zachycení zcela obecného, a tím se stává, že tu vzniká nejen dojem, ale též vyslovená tendence k podstatnosti. U Sapfy jsou tak vyjádřena milostně omráčení a extáze citu. Jinde zase pomstychtivost, triumf ve svém prvním vyjádření má sílu onoho stavu zrodu, který je úspěšný ve snaze zachytit podstatné a stává se základem i pro každou další tvorbu a stává, kdy básník a spisovatel mluví již pouze sám za sebe.

Pro vznik spisovatelství ve vlastním smyslu, spiso-

vatelství spisovatelů, má nyní zvláštní význam rozklad mytického vědomí a jeho jednoty, a vliv na vyjádření životního smyslu, který mají jiné směry písemné objektivace slova. Pro náš civilizační okruh odehrál se tento rozklad v Řecku od konce 6. století; tehdy vzniká nová možnost vztahu k univerzu, modifikující tento náš původně nereflexovaný, instinktivní poměr výslovným *myslenkovým* aktem, — filosofie. V atmosféře vznikající filosofie z technických receptářů se ustavila systematická věda. Ze zprávy, dokumentu, záznamu a vyprávěcí charakteristiky vznikají zárodky historie. Všecky tyto slovesné projevy jsou tedy individuální, v nich mluví individuum, původce (důkazu nebo systemizace, nápadu a teorie, nahlédnutí či zprávy) sám za sebe a nese za ně odpovědnost; ale je to *objektivní*, nikoli *životní smysl*, který je tu sledován. Vlastní spisovatelství v našem moderním smyslu v klasické antice před sebou nemáme, aspoň ne spolehlivě. Antické spisovatelství se pohybuje ustavičně mezi mýtem a objektivním smyslem, a zachovává tento ráz, i když se mýtus stává pouhou konvencí. Středověk mýtus nahradil teologií a mytologií odbožštěnou a pokleslou v pouhý moralizující nebo alegorizující námět. Pro moderní vývoj, jež zde rýsovat nelze, je však charakteristické, že se čím dále tím více vytváří *individuální zachycení životního smyslu*, tj. zachycení, za které ručí autor sám, přirozeně ve společenském kontextu, ale ne ve vztahu k anonymnímu a v anonymitě závaznému *my*, které funguje automaticky.

Pro moderního spisovatele, básníka i prozaika, je rozhodující toto individuální zachycení životního smyslu. Na spisovateli — umělci oceňujeme, co zde dovede pomocí běžného jazyka, jak pochází z kaž-

dodenního praktického užití, spojeného se zaměřením věcným a s tím, co víme (se smyslem objektivním), odhalit ve smyslu životního. Využit jazyka k tomu, pro co běžně není zde, za čím domněle nesměřoval, z výrazu věcí jej učinit výrazem života, jak v nás ustavičně vyprýštjuje z živé přítomnosti, jak se v tomto výtrysku tvořivě integruje se všemi dosavadními výdobytky — to je úkol, který spisovatele — umělce odlišuje od všech jiných druhů spisovatelství, od filosofa, vědce, učence, rétora, historika. Spisovatel — umělec není podle toho pouze člověk s fantazií a s „idejemi“, který vytváří slovesné útvary, příběhy, inkarnace ideových konceptů; spisovatel je odhalovatel života, životního smyslu v celku i jednotlivostech. Mimo objektivní přístup, mimo psychologii, sociologii, historii atd. existuje ještě docela jiný způsob zachycení života v jeho konkrétním fungování, v jeho konkrétních fenoménech.

V tomto zachycení jde o podstatné, nikoli o reálné a realitu. Proto je jeho půdou fantazie. Jde o podstatné, nikoli o podstatu, proto je jeho půdou předvedení jedinečného a nikoli obecniny. Podstatné tu není definováno, nýbrž vnuknuto a předvedeno, ukázáno. Proto elementem tu není jednoznačná pojmová řeč, nýbrž běžný jazyk se svou metaforikou, schopností přenést, rozšířit, zpřesnit význam svou sugestivní silou.

Při spisovatelském znázornění je čtenář postaven do quasi-přítomnosti, quasi-realita se mu předvádí tak, že jí prochází jakoby skutečnou. Co se mu však předvádí, není jeho vlastní životní realita, nýbrž taková, že jí pouze přihlíží, a přece tak, že nepřihlíží zvenčí, nýbrž jako by se odehrávala v něm — je to realita žitá a přece viděná, a tedy reflektovaná. Je to reflexe nikoli v podobě reálné introspek-

tivní, nýbrž v podobě fantazie, fantastické obměny spolu s apelem na vlastní zkušenost o podstatném. Pod sugescí básníkovy slova realizujeme fantastickou reflexi, vidíme život rozvíjet se ve vyžadované poloze, řešit vytčenou situaci za určených podmínek, eventuálně jedinečných — neběží tu vždy o věci, které se opakují, nýbrž třeba o situace jedinečné, a přece jsou tu souvislosti pochopitelné, ne pouze z návyku známé: komu unikla zkušenost, že před básnickým vylíčením řešení psychické zápletky, složité situace, kterou sám nikdy aktuálně, reálně neprožil, se v něm ozvalo: tak to jest, tak přesně to muselo být? Dávno před výslovnou psychologickou teorií psychoanalýzy libidinosní nebo existenciální předvedli spisovatelé vnitřní konflikty a jejich řešení „vnitřně“ pravdivá. Tolstoj podal celou fenomenologii bytí k smrti, která obsahuje tak krajní situace, že jejich reálné prožití vůbec nelze předpokládat, a přece jsou „vnitřně“ pravdivé. Pokusme se ještě dále kontrastem vůči jiným názorům určit, co je onen „životní smysl“, o němž hovoříme, který má být vlastním obsahem a tajemstvím spisovatelova díla, tím, v čem je nemůže suplovat a z něho je vytlačit žádná jiná duchovní činnost, věda, filosofie, náboženství. Tak často se kolem tohoto fenoménu chodí, až tyto obchůzky skoro přesně určují místo, kde na mapě ducha jest, aniž se do něho vkročí. Odedávna se cítí, že básnické dílo obohacuje nejen naše čtení a náš subjektivní vztah k věcem, nýbrž přímo naše vědění, to, co je nám o světě známo, a z toho vyplynulo hledání toho specifického způsobu poznávání, který básníkovi je vlastní. Hovoří se pak o „intuitivním poznání“ jedinečného na rozdíl od abstraktního poznání obecného; o „výrazu“ na rozdíl od pojmu; o poznání v představách a názorech na

rozdíl od pojmů a zákonů. V tom všem je něco pravdivého intendováno, ale kdo nevidí neurčitost těchto výměrů? Kde je *předmět* všech těchto „způsobů poznání“, je-li tu poznání stále ještě tím, čím ve své normální povaze jest, zachycením předmětu, kterým se duchovní činnost zabývá? Jaký smysl má mluvit o „poznání“ Hamleta? Na druhé straně objekt v básnické činnosti nepochybně jest, Hamlet je v ní objektem, jen je otázkou, je-li objektem básnického, spisovatelského *poznání*. Psychologická estetika před padesáti šedesáti lety mluvila o vcitování a rozměla jím projekci původně subjektivních prožitků a stavů do objektu. Thomas Mann v jednom vynikajícím eseji (*Bilze und ich*) mluví o „oduševňování“: básník není pro něho především vynálezcem, rád se drží dané skutečnosti, invence jak osob, tak příběhů je něco podřadného, ale co je úplně jeho vlastní, co způsobuje, že mezi jeho výtvořem a danou realitou zeje nezacelitelná propast, je oduševnění, které nacházenému uděluje. Oduševňování Thomase Manna připomíná poněkud vcitování, když hovoří dále o tom, že básník vkládá sebe sama do svých výtvořů, že je to on sám, kdo v nich je zachycen, a přece soudím, že v podstatě je Thomas Mann daleko *za* teorií vcitování, že vyjadřuje prostředky sobě vlastní myšlenku životního smyslu, myšlenku reflexe života ve fantazii. Té myšlenky jsou blízko i jiní, např. náš Václav Černý, když sáhnutím k motivům německé idealistické estetiky hovoří o tom, že slovesné dílo dotváří smysl, nedopověděný ve světě skutečném. Básnické dílo by pak po stránce „poznání“ mělo hodnotu jakési osobní hypotézy nebo filosofické konfese, vyznání, které bychom v tomto oboru, odevšad jinud vyhnané, tolerovali. Ale básnické dílo nechce vyjadřovat a zachycovat něco,

co *možná* jest, nýbrž *co jest* a dokonce jest přede vším ostatním. Domnívám se, že řešení zde přináší Husserlův pojem životního světa. V čem původně žijeme, není „svět o sobě“, k němuž se dopracováváme obtížným procesem postupného vyřazování všeho „anthropomorfismu“, nýbrž životní svět, jehož smysl je ustavičně zpracováván a obohacován „anonymními“ funkcemi života. Tyto funkce jsou anonymní, protože máme před sebou ustavičně jejich výsledky bez odesilatele. Předmětem života není původně život sám, nýbrž svět životem osmyslovaný, zpracováváný, oduševňovaný, svět jako ustavičná ozvěna (v níž také slyšíme vlastní hlas zvenčí, zdálky). V životní praxi, která se především stará o věci v jejich samostatnosti, nás tato ozvěnovitost nezajímá: běží v ní o to, dojít včas na pracoviště, přiložit správně do kotle, provádět správné úkony na soustruhu atd. Ozvěnovitost světa však ustavičně odhaluje a ukazuje spisovatel — básník. Proto smysl nedoplňuje, nedotváří, nevkládá, nýbrž prajednoduše jej sbírá a odhaluje. Nečiní to tak jako reflektující filosof, který od smysluplného světa jde zpátky až k subjektivitě, jejímž je tento smysl výkonem, nýbrž ponechává anonymitu anonymitou, pouze zdůrazňuje její výsledky, „oduševnění“ světa, které se ustavičně odehrává nově a jež není nikdy u konce. Spisovatel odhaluje tvůrčí proces samotné skutečnosti, to v ní, co není stránkou „substance“, a přece nepopíratelně jest. Spisovatelův vztah ke světu stojí mezi životní praxí a filosofovou reflexí jaksí na prostředku. Proto je každý skutečný spisovatelský básnický výkon zároveň vyvoláním světa v jeho podstatě a přesto plný tajemství, onoho nedovyřešeného, co však na každém kroku je zde. Jakým způsobem spisovatel

dosahuje takového výsledku? Ničím jiným než tím, že *podtrhne* ony životní ozvěny pomocí onoho prostředku, v němž se přirozeně obráží a vyjadřuje svět: pomocí jazyka. Jazykové struktury, původně obrácené k praxi, ale nesoucí v sobě rovněž nesmazatelné stopy životního původu, jsou tak využity novým způsobem. Proto bez jazykové geniality, která dovede *zvrátit* dosavadní směr využití jazyka, obrátit jej zvenčí dovnitř, není spisovatelského výkonu. Formální rozbory mohou zajisté potvrdit tuto novou funkci básnické řeči, ale chápou ji ovšem nikoli v jejím posledním úmyslu, nýbrž až v rezultátu, jako hotovou věc, nikoli v dramatu lidské transcendence, která se vrhá do skutečnosti, stává se její součástí, aby se opět dobrala svého postavení nad věcmi, své světovosti.

„Oduševnění“ či „ozvěnovitost“ světa nesmí být psychologicky odvyložena jako soubor asociací, projekcí atd. Asociace atd. je titul pro něco *subjektivního*, pro průběh prožitkový, který sám k něčemu objektivnímu, k souvislosti teprve poukazuje; oduševnění není asociace, nýbrž nejvyšší její výsledek, výkon. Proto nelze říkat, že básník ve své metaforické, obrazné, rozšiřující, zdůrazňující, pointující řeči vytváří skutečnost svého díla; oč ve skutečnosti běží — a v tom je *poznákový* charakter spisovatelovy práce — je pomocí všech výtvarů, jazykových a představových struktur, schemat postav a dějů zachytit svět v jeho živé podobě, svět určitého života.

Proto není předmětem básníka díla Hamlet, nýbrž svět jistého typu a stylu je *zachycován* pomocí a prostřednictvím Hamleta. Životní svět je totiž svět toho kterého života, v různých životech i světech jsou sice společné rysy, ale je v každém upředěný zvláštním způsobem, souvisejícím s jeho osudem a jeho rozuzlením. Vžít a pochopením se

pohroužit můžeme do různých světů, a přece se s nimi neztotožňujeme, nečiníme je proto tím svým, neplatí pro nás to, co je neodlučné od Hamletova světa, totiž osud Hamletův. Proto též nelze mluvit o *poznání* (které je vždy objektivní, tj. intersubjektivně identické a závazné), nýbrž o porozumění jako základu a předpokladu vši objektivace ve smyslu metodického *vyučování* vši subjektivity.

Svět ve své žité podobě je celek. Je celistvost, tj. vždy je před jednotlivostmi, překračuje je a zahrnuje je v sobě, takže v každé je celý spoluminěn, a přitom přece jen nestojí zde jako hotový, nýbrž jako rámeček možnosti svobodné bytosti, která ustavičně jistě jeho možnosti škrtá a jiné si osvojuje a rozvrhuje, jistých se chápe a jiné zavrhuje, až se v nich realizuje zcela po svém tak, že je tato bytost bytostí tohoto světa a svět veskrze světem jejich možností. Svět je celkem, protože je korelátém něčeho, co je vždy jako celek zároveň daného a ne-daného v dvojím smyslu odbytého a ještě neuskutečněného; svět je celek jako časový, v jeho základě je původní čas.

Svět je svět možnosti, všechny jeho obsahy jsou jen koreláty možnosti něco trpět a konat, ty jsou opět ve vztahu k tomu, k čemu jsou tyto první bezprostřední možnosti zaměřeny, jaké celkové osmyslení se v nich projevuje, a toto celkové osmyslení je onou stránkou toho kterého individuálního životního programu, rozsahu a osudu, který s ním souvisí. Tak je svět sice stále světem *obecných* možností, a proto všem pochopitelný, a přece mu patří ona „ten-kterost“, jež působí, že svět není bez subjektivní vůbec možný, že *objevení*, odkrytí věcí, jež je jeho dílem, se nemůže jinak odehrávat. A přitom je přes onen individuální *klíč* odhalena vždy implicitně a ve způsobu zakrytosti *univerzální totalita* věcí.

Protože však spisovatel je prvotním, původním odhalovatelem těchto souvislostí životního smyslu, lze zároveň říci, že je vlastním a původním spravovatelem životní celistvosti, a spolu s tím universální totality. Zatím co veškerá ostatní duchovní činnost podléhá stále více zákonu specializace a individuálního tříštění, jemuž pak možno čelit jedině společenskou dělbu práce a organizací specializované kooperace, je spisovatelství stále správcem individuální totality, neroztříštěného, osobně uskutečnitelného životního smyslu, a následkem toho též nepřehlédnutelnou duchovní instancí, která dokazuje *individuálnost duchovní existence člověka* jako ens realissimum. Dnes už i filosofie, která v oboru pojmového vědění zastupovala dlouho proti odborným vědám neroztříštěnost duchovního pohledu na celek, nedovede *fakticky* jinak než zcela formálně udržet tento požadavek. Umění zastupuje dnes nárok životní celistvosti a individuality samo, a nejbezprostředněji spisovatelství, neboť každé jiné umělecké dílo tvoří předměty, procházející nezbytně též slovesnou interpretací, zatím co u spisovatelského díla je slovní výraz přímý element, v němž žije.

Význam slovesného díla proto v budoucnu poroste tou měrou, jak ostatní obory ducha, zvláště jeho dnešní ústředí vědotechnické, budou sílit ve své moci proniknout do věcí, ovládat a utvářet je, což je moc specializace a členění. Čím větší tu členění, tím vyšší potřeba kompenzace a připomínky životního celku, celistvého vztahu k univerzu. Tuto celistvost hájí literatura na prvním místě. Proto je však její místo tam, kde se vzdoruje několika velkým tendencím, vyplývajícím z charakteru dnešní společnosti na západě i východě.

Je to především zprůmyslnění kultury a zvláště

spisovatelského provozu, které spisovatele činí kolečkem v složité mašinerii poptávky a nabídky, takže povoluje-li tu, hrozí nebezpečí, že přestane být sebou a stane se pouhým předmětem vnější objednávky.

Dále je to nátlak organizované společnosti, která spisovatele rekrutuje pro vnější cíle, pro engagement, které nevyplývá vnitřně z jeho vlastního rozhodnutí, nýbrž z něčeho vnějšího vůči jeho funkci spisovatele.

Posléze je to vliv masových medií, která lákají nejen z důvodů hospodářských, nýbrž i nabídkou vlivu na publikum, přístupu k širokým vrstvám jinak nedosažitelným, přitom však kladou tak striktní požadavky, stereotypizují tento přístup a výraz, připravují jej o diferenciaci, pružnost, hloubku. Ne že by spisovatel měl přepouštět toto pole pouhé žurnalistické maše, ale musí si být vědom *nebezpečí veřejnosti, která znamená vždy vzájemné ovlivňování svádějící ke konformitě i tam, kde se cítí zdánlivě svoboděn.*

Tyto všechny důvody vedou toho spisovatele, který je si vědom svých podstatných zájmů, docela přirozeně do samotného středu hnutí inteligence dnešních časů. Právě jako individualita musí se zde cítit solidární s onou koncepcí společného zájmu, která je významným znamením doby, v níž tato tendence již není pouhým bezmocným morálním protestem, nýbrž silou, jež společnost povede k nové budoucnosti.

Jan Patočka

O
SMYSL
DNEŠKA

devět kapitol

o problémech světových i českých

ROZMLUVY